

*До спеціалізованої вченої ради ДФ 32.051.112
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1*

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України,
провідного наукового співробітника відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф.Г. Бурчака

СТЕФАНЧУКА МИКОЛИ ОЛЕКСІЙОВИЧА

на дисертацію **Зборівського Юрія-Антонія Ярославовича**

**«Цивільно-правове регулювання трансплантації
анатомічних матеріалів людини»,**

подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право

Актуальність обраної теми дисертаційної роботи. До важливих особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини та є складовим елементом правосуб'єктності фізичної особи відносяться права на охорону здоров'я, медичну допомогу і донорство. У зв'язку з новелізацією трансплантаційного законодавства після затвердження у 2018 році спеціального Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» виникла низка проблем правового характеру, розв'язання яких в науково-теоретичному аспекті та правозастосовній практиці сприятиме упорядкуванню трансплантаційної діяльності і захисту зазначених особистих немайнових прав фізичних осіб.

При здійсненні права на медичну допомогу та охорону здоров'я способом трансплантації анатомічних матеріалів людині, неминуче постає питання правового режиму анатомічних матеріалів як об'єктів цивільних прав. Трансплантаційні заходи здійснюються в рамках немайнового правовідношення, об'єктом якого є анатомічні матеріали.

Вищенаведеним обумовлюється актуальність дослідження проблематики здійснення особистих немайнових прав на охорону здоров'я, медичну допомогу та донорство в контексті надання трансплантаційних медичних послуг. Дисертація присвячена аналізу особливостей особистого немайнового цивільного правовідношення в сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині, що має важливе теоретичне та правозастосовне значення.

Ступінь обґрунтованості, достовірність та новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційній роботі. Дисертація Ю.-А. Я. Зборівського характеризується системно-структурним підходом до предмета дослідження. Автор аргументовано сформулював мету та завдання дисертаційного дослідження. Останнє дало можливість комплексно розкрити суть дисертаційної роботи та дійти висновків із ознаками наукової новизни. Положення представлені до захисту дисертації характеризуються обґрунтованістю і підтверджуються аналізом теоретичних джерел та матеріалів судової практики.

Представлена дисертація є науковим дослідженням цивільно-правових проблем надання медичних послуг з трансплантації через призму здійснення особистих немайнових прав на охорону здоров'я, медичну допомогу та донорство. Здобувачем було сформульовано мету, завдання та обґрунтовано висновки, яким притаманні ознаки новизни. Мета дослідження, полягала у комплексному аналізі механізму цивільно-правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів та правових форм реалізації перелічених особистих немайнових прав. Відповідно до поставленої мети були сформульовані такі основні завдання: дослідити особливості здійснення особистих немайнових прав фізичної особи в сфері надання трансплантаційних медичних послуг; з'ясувати структуру немайнового правовідношення з трансплантації анатомічних матеріалів; визначити поняття та види анатомічних матеріалів; проаналізувати правовий режим анатомічних матеріалів; дослідити категорію «медична послуга» як правову форму надання медичної допомоги з трансплантації; з'ясувати особливості правового статусу суб'єктів немайнового правовідношення з трансплантації; обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства в сфері надання медичної допомоги шляхом трансплантації.

Наукове дослідження було здійснено на основі комплексного та системного підходів, також характеризується достатньо високим рівнем наукових узагальнень. При підготовці дисертаційного дослідження використані поряд із діалектичним спеціальні методи: системно-історичного аналізу, порівняльний, формально-юридичний, теоретичного моделювання, узагальнення, аналізу та синтезу тощо.

Предметом дослідження у дисертаційній роботі Зборівського Ю.-А. Я. в комплексі визначено цивільно-правові форми надання трансплантаційних медичних послуг, нормативно-правові акти, які визначають правовий статус донора, реципієнта та інших суб'єктів діяльності, пов'язаної з

трансплантаційною діяльністю, правозастосовча практика. На основі цього, теоретичний та емпіричний матеріал у роботі подано на належному рівні, що безпосередньо впливає на достовірність пропонованих автором положень, рекомендацій та зроблених висновків у ході здійсненого дослідження. Вищенаведене дає підстави для висновку про оригінальність та наукову новизну дисертаційної роботи.

Структура дисертації. Структура дисертації зумовлена її метою та завданнями. Дисертація складається із переліку умовних позначень вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, списку використаних джерел та додатків.

Дисертаційна робота спрямована на вирішення наукових і практичних завдань в сфері здійснення особистих немайнових прав на медичну допомогу, охорону здоров'я та донорство. Дисертація є одним з перших досліджень у якому проведено комплексний аналіз теоретичних та практичних проблем реалізації перелічених вище особистих немайнових прав фізичної особи в сфері надання медичних послуг з трансплантації анатомічних матеріалів. Результатом дисертаційного дослідження є обґрунтування пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення правового регулювання у коментованій сфері суспільних відносин.

У розділі 1 «Загально-теоретична характеристика немайнових правовідносин з трансплантації анатомічних матеріалів» досліджено джерельну базу регулювання трансплантаційних послуг, з'ясовано правову природу немайнових відносин, що виникають в процесі реалізації особистих немайнових прав на охорону здоров'я, медичну допомогу та донорство. Визначено структуру немайнового правовідношення з трансплантації анатомічних матеріалів.

Розділ 2 «Анатомічні матеріали як об'єкт немайнового правовідношення з трансплантації» присвячений аналізу правового режиму анатомічних матеріалів як об'єктів цивільних прав, особливостей їхньої оборотоздатності, а також правових форм надання медичної допомоги у сфері трансплантації. Трансплантаційне правовідношення є правовою формою здійснення особистих немайнових прав на охорону здоров'я, медичну допомогу та донорство. Анатомічний матеріал, вилучений з тілесної субстанції людини є матеріалізованим об'єктом немайнового правовідношення з трансплантації. Безпосередньо правовою формою опосередкування немайнового обороту анатомічних матеріалів є медична послуга з трансплантації, що споживається в процесі її надання та метою якої є реалізація особистих немайнових прав фізичних осіб на охорону здоров'я, медичну допомогу та донорство.

У розділі 3 «Правовий статус учасників правовідносин з трансплантації анатомічних матеріалів» висвітлюються питання правового положення донорів, реципієнтів та інших учасників правовідносин з трансплантації анатомічних матеріалів. Здійснення особистих немайнових прав є складовою частиною правосуб'єктності фізичної особи. Здійснення самостійно особистих немайнових прав на охорону здоров'я, медичну допомогу та донорство залежить від обсягу дієздатності фізичної особи. У випадках, передбачених Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», згоду на трансплантаційні заходи та вилучення донорських органів також можуть надати інші особи (визначені законом представники).

Відносини з трансплантації не можуть здійснюватися без участі суб'єктів, які безпосередньо або опосередковано забезпечують пересадку донорських органів реципієнту. Правовий статус цих суб'єктів зумовлює як договірну, так і недоговірну відповідальність за порушення прав донора чи реципієнта.

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях.

Основні висновки та положення дисертаційної роботи відображено в 11 наукових публікаціях, серед яких 5 у наукових фахових виданнях України, а також 6 тез доповідей на конференціях.

Оцінка змісту дисертації та відповідність вимогам академічної доброчесності.

Аналіз змісту опублікованої анотації підтверджує її відповідність основним положенням, що викладені у тексті дисертації. Анотацію на текст дисертації оформлено відповідно до вимог, встановлених МОН України. З аналізу тексту дисертації вбачається дотримання здобувачем вимог академічної доброчесності. Дисертація Ю.-А.Я. Зборівського містить належні посилання на використані ним джерела інформації, автором дотримано вимоги норм законодавства про авторське право, подано повну і достовірну інформацію про результати наукової діяльності, а також використані методики дослідження. У представленій до захисту дисертації не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконаного дослідження.

Низка положень дисертації, які характеризуються новизною, заслуговують підтримки. Автор обґрунтовує ознаки немайнового правовідношення з трансплантації, формулюючи положення, що наявність об'єктивно матеріалізованого анатомічного матеріалу, вилученого з тілесної

субстанції людини, вказує на можливість його оборотоздатності, тобто пересадки реципієнту (с. 45).

Заслуговує уваги позиція, що між донором та реципієнтом не виникає зобов'язальних відносин та не відбувається перехід особистого немайнового права від однієї фізичної особи до іншої. Об'єктом немайнового правовідношення з трансплантації є вилучений з тіла донора анатомічний матеріал та медична послуга з його пересадки реципієнту. Доведено, що реалізація особистого немайнового права на донорство та медичну допомогу шляхом трансплантації здійснюється на основі одностороннього правочину, змістом якого є дія, що виражає поінформовану згоду донора та реципієнта на трансплантаційні заходи або договору про надання медичних послуг з трансплантації з ліцензованим медичним закладом.

Запропоновано удосконалити процедуру надання згоди на посмертне донорство, якщо волевиявлення донора не було зроблено прижиттєво. Автор виокремлює дві групи осіб. До першої належать особи пріоритетної лінії спорідненості: а) біологічні батьки померлого, які не позбавлені батьківських прав; б) повнолітні діти померлого не обмежені в дієздатності; в) дружина (чоловік) померлої особи, які перебувають в зареєстрованому шлюбі. У разі відсутності близьких родичів пріоритетної лінії спорідненості, згоду на посмертне використання анатомічних матеріалів можуть надавати: а) рідні повнолітні брати та сестри померлого, не обмежені в дієздатності; б) дід та баба як з боку матері, так і з боку батька; в) усиновлювачі; г) усиновлені повнолітні діти, не обмежені в дієздатності (с. 136-137, 140). Слід підтримати висновок автора, що з кола осіб, уповноважених на надання згоди на посмертне донорство, необхідно виключити осіб, які зобов'язані поховати померлого.

Слушною є пропозиція про доповнення переліку об'єктів цивільних прав, передбачених ст. 177 ЦК України, анатомічними матеріалами, які в об'єктивно матеріалізованій субстанції вилучені з тіла людини (с. 67).

Автор концептуально розглядає реалізацію права на трансплантацію в контексті здійснення особистого немайнового права на донорство та медичну допомогу. Для цього аналізує цивільно-правові форми здійснення зазначених особистих немайнових прав фізичної особи. Тому в логічному зв'язку з викладеним є аналіз медичної послуги як об'єкта немайнового трансплантаційного правовідношення (с. 92-93).

Водночас в дисертації враховуються особливості правового режиму вилучених з тілесної субстанції анатомічних матеріалів залежно від мети їх використання: з трансплантаційними цілями; для наукових досліджень;

виготовлення медичних препаратів тощо. Приведений аналіз має значення для встановлення меж оборотоздатності анатомічних матеріалів як об'єктів цивільних прав.

Позитивним є дослідження правосуб'єктності фізичних осіб-донорів та реципієнтів в аспекті реалізації особистих немайнових прав на охорону здоров'я, медичну допомогу та донорство. Здійснення зазначених особистих немайнових прав залежить від обсягу дієздатності фізичної особи. Відповідно заслуговує уваги дослідження статусу законних представників малолітніх осіб в контексті реалізації особистих немайнових прав на охорону здоров'я та медичну допомогу (с. 120-122, 144).

Слід схвально оцінити висновки автора щодо розуміння суті понять «збитки», «шкода», «моральна шкода» в трансплантаційних відносинах. Суб'єктами цивільно-правової відповідальності можуть бути заклади, які надають медичні послуги та інші учасники, пов'язані з трансплантаційною діяльністю. Заслуговують уваги пропозиції дисертанта щодо внесення доповнень і редакційних змін до низки статей ЦК України та Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (с. 184-186).

Теоретичне та практичне значення результатів дисертаційної роботи.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у тому, що вони можуть бути використані: у науковій діяльності при подальшому дослідженні проблем правового регулювання здійснення особистих немайнових прав на охорону здоров'я, медичну допомогу та донорство у сфері трансплантації; у правозастосовній діяльності з надання медичної послуги з трансплантації та вирішення спорів в коментованій області реалізації перелічених вище особистих немайнових прав. Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право України» (Тема «Особисті немайнові права фізичної особи, що забезпечують її природне існування») та спецкурсу «Правове регулювання медичних послуг».

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертаційної роботи.

Загалом, позитивно оцінюючи виконану наукову роботу, вважаємо за доцільне зауважити, що дослідження містить положення, оцінки, висновки, пропозиції та рекомендації, які відображають спірні теоретичні позиції або суб'єктивне сприйняття їх автором, що спонукає до дискусії, а саме:

1. Розглядаючи ознаки немайнового правовідношення з трансплантації анатомічних матеріалів автор серед інших виокремлює презумпцію згоди

донора та реципієнта на трансплантаційну операцію (с. 34). Водночас під інформованою згодою в дисертації розглядається волевиявлення зазначених суб'єктів у формі правочину. Відповідно надання згоди є передумовою виникнення трансплантаційних відносин.

2. В дисертації обґрунтовується висновок про доцільність виключення останнього абзацу з пункту третього статті 290 ЦК України, в якому передбачено, що особа донора не повинна бути відомою реципієнту, а особа реципієнта – родині донора, крім випадків, коли реципієнт і донор перебувають у шлюбі або є близькими родичами (с. 42). Такий висновок потребує додаткової аргументації, оскільки існує загроза виникнення матеріально-еквівалентних відносин, пов'язаних з можливою оплатою наданих донорських органів, тобто, так звана «чорна трансплантація», що забороняється законом.
3. В контексті здійснення особистого немайнового права на донорство та медичну допомогу автор розглядає ознаку невідчужуваності як належну виключно фізичній особі правомочність на передання анатомічного матеріалу з метою задоволення немайнових потреб реципієнта. В даному випадку йдеться не про абстрактне поняття «немайнові потреби», а суб'єктивне особисте немайнове право на охорону здоров'я та медичну допомогу, яке властиве кожній фізичній особі як елемент змісту її правосуб'єктності.
4. В дисертації вказується, що розпорядження фізичною особою окремими елементами тілесної субстанції свідчить про здійснення особистого немайнового права на донорство (с. 45). Однак автор не враховує цільовий аспект такого розпорядження. Надання дозволу на посмертне використання окремих анатомічних матеріалів людини з науковими чи навчальними цілями не охоплюється поняттям донорства.
5. Дисертант слушно звертає увагу на право донора та реципієнта щодо відшкодування їм матеріальної та моральної шкоди у разі порушення їхніх прав медичними закладами чи іншими суб'єктами, пов'язаними з трансплантаційною діяльністю (с. 176). Водночас додаткової аргументації потребує розуміння змісту поняття «моральна шкода», якщо про можливі негативні наслідки донора або реципієнта було проінформовані до здійснення трансплантаційних заходів.

Водночас, висловлені зауваження не впливають на теоретичну та практичну цінність концептуальних положень дисертації Ю.-А. Я. Зборівського,

оскільки у своїй більшості стосуються дискусійних проблем, не применшують належного рівня проведеного дослідження, яке заслуговує позитивної оцінки.

Загальний висновок. Враховуючи наведене, можна дійти висновку, що дисертаційна робота Юрія-Антонія Ярославовича Зборівського на тему: «Цивільно-правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини» відповідає галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, Вимогам до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор, **Зборівський Юрій-Антоній Ярославович**, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник
відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф.Г. Бурчака**

СТЕФАНЧУК М.О.